

Úvod

Tato kniha je výsledkem mého dlouholetého zájmu o dobu předbřeznovou a zejména pak o revoluci v roce 1848, který se začal vyvíjet již za mých studentských let na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy (1969–1974). V následujících letech jsem se mu střídavě přibližoval a zase vzdaloval. Můj zatím poslední návrat k této problematice vyvolalo 150. výročí revoluce 1848–1849, jemuž byla v evropské i české historiografii věnována „přiměřená“ pozornost. Tento zájem veřejnosti byl však víceméně prchavý. Stalo se tak přesto, že právě tato revoluce byla jednou z velkých historických šancí vybudovat „novou“ Evropu rovnoprávných národů. Od této přitažlivé myšlenky její stoupcí očekávali, že právě nová Evropa bude sporné otázky řešit smírně, tj. bez válek či jiných krvavých konfliktů poté, až bude politicky poražen její hlavní nepřítel, jehož spatřovali v evropských reakčních politických režimech.

Informovanější znalec moderních dějin pozná přitom zřejmě bez větších problémů, že podobnou dikcí historického optimismu se snažil oslovit evropské veřejné mínění Slovanský sjezd, který se konal roku 1848 v Praze. Z pohledu této mladoevropské historické perspektivy by se pak chtělo říci, že v historickém studiu doby předbřeznové a revoluce 1848–1849 jde vlastně o návrat k dějinám vzosného ideálu o tom, jak by minulost mohla být krásná, kdyby ji nezkažili právě lidé, ať již jimi míníme aktéry minulých dějů, nebo historiky. I historici se totiž mohou na minulosti provinit tím, že ji interpretují do té míry „špatně“, že svým čtenářům odnímají jejich iluze dějin jako útěšného či snad – v postmoderní době – mnohem spíše rekreačního čtení.

Pozice dnešního historika je velmi obtížná i z jiného důvodu: nemůže si být totiž zcela jist tím, že načerpá z dějin pro své potenciální čtenáře nějaké směrodatné poučení. Navíc se musí chtít nechtě smířit s tím, že jeho výklad je ve společnosti, která je stále více vzájemně propojována internetem, jen jednou z informací z mnoha či snad

v příznivějším případě jen jednou z „pravd“ mezi jinými „pravdami“. Dokonce se zdá, že tato situace, pro niž je příznačné vzájemné informační propojení aktérů, kteří mají rozdílné či zcela protichůdné zájmy, začala svým způsobem platit jak pro dějiny revoluce 1848–1849, tak pro dějiny moderního nacionalismu jako takového. Na oba tyto kolektivní historické fenomény lze totiž nahlížet tak, že v nich byly vyslovovány různé programy a nároky politické, kulturní, hospodářské či „jiné“ povahy ve společenském kontextu, v němž si činil nárok na pravdu každý, kdo s nimi vystoupil na veřejnost.

Současný historik by se měl pro tento případ vzdát pokušení být soudcem oprávněnosti těchto pravd. I když je pro jeho práci nezbytné vědět a přesně určit co, kdy a kde se stalo, měl by se navíc v zájmu vědecké průkaznosti a společenské přesvědčivosti svého bádání též přesunout od tohoto elementárního přístupu k minulosti k otázce, proč se tak dělo, a od onoho „proč“ pak svižně postupovat dále, k ještě složitějším otázkám. Z nich bych na prvé místo postavil otázku legitimizace „pravd“ revoluce a kontrarevoluce, stejně jako „pravd“ různých verzí moderního nacionalismu, neboť jejich nositelé je museli nějakým způsobem zdůvodňovat, ať slovy, nebo činy. Za ní by mohla následovat otázka kultury jejich prosazování, dané v zásadě vztahem mezi účelem, jehož má být dosaženo, a prostředky, které k tomu byly použity. Jako třetí by mohla v této strategii historikova tázání zazní otázka po konfliktech, které z prosazování pravd revoluce, kontrarevoluce a nacionalismu vyplývají. Konečně by pak neměl opomenout problém, jakou míru konfliktu určitá společnost „unes“, aby na jedné straně byla schopna dynamického vývoje, a aby se na straně druhé mohla zase po určité době stabilizovat.

Historik by měl v rámci této strategie tázání zvážit ještě další metodologickou možnost, jež mu umožní poněkud se vzdálit takto chápané dikci minulosti, která stále zjevně souvisí s tím, jak historické události chápali jejich aktéři. Další rozměr jeho přístupu k minulosti může totiž spočívat v tom, že si zvolí takový úhel svého pohledu na dějiny, jenž bude více abstrahován od názorů aktérů ve prospěch pojmů, které mu pomohou v obecnější rovině interpretačně uchopit jeho téma. Právě takové nutkání přivedlo i mne k volbě dvou pojmů, které pro předbřeznové Čechy v letech 1830–1851 považuji za klíčové. Jde o pojmy elity a širšího kontextu společenské změny, které mi umožnily spojit nezbytnou míru teoretického přístupu k minulosti s konkrétní historickou analýzou způsobem, jenž se mi zdá být pro tento případ zvlášť

produktivní. Tím nechci tvrdit, že by si jiný historik nemohl zvolit jiné výchozí pojmy, nýbrž hodlám tak jen zdůraznit, že soudobé sociální dějiny, kterým jde o hlubší analýzu minulosti, se bez podobného přístupu neobejdou.

Přitom je snad dostatečně zřejmé, že volba výchozích pojmů historické analýzy má rozhodující vliv na její dílčí obsahové komponenty. Tak tomu bylo i v mém případě, přestože v něm z pochopitelných důvodů sehrály svoji roli jak mé osobní dispozice, tak i širší kulturní kontext současnosti, v němž si kladu své otázky. Nicméně se domnívám, že jsem zvolil metodologické instrumentarium, ze kterého zřetelně vyplývá, o co mi vlastně šlo. Navíc se domnívám, že je ještě nezbytné, abych úvodem upozornil na několik dalších pojmů, o něž se opírám, a připomněl alespoň nejdůležitější metodologické inspirace, které mě při mé práci provázely. Ty, které mě při ní opustily, pak ani nezmiňuji.

Předně chci předeslat, že v mé historické analýze mi jde o akční rádius české národní elity v době předbřeznové, kterou pojímám v užším slova smyslu jako dobu mezi dvěma revolucemi, tj. revolucí v letech 1830–1832 a revolucí v letech 1848–1849, resp. 1851. V zásadě vycházím z toho, že aktivity české národní elity se projevovaly ve společnosti, která procházela společenskou změnou, do níž tato elita vstoupila aktivně jako vůdčí složka českého národního hnutí. Tehdejší společenská změna byla ovšem na druhé straně historickým fenoménem, jenž přesahoval možnosti participace této svým způsobem exkluzivní společenské skupiny. Tato okolnost se pak podílela spolu s její vesměs obezřetnou mentalitou na limitech jejího společenského vlivu zásadním způsobem.

Z hlediska typologie a „rytmu“ této změny předesílám, že se domnívám, že v Čechách šlo v letech 1830–1847 o změnu relativně pomalou, roku 1848 relativně rychlou a v letech 1849–1851 o změnu striktně regulovanou státní byrokracií. Českou národní elitu považuji za tzv. alternativní či „novou“ elitu, pro niž se právě díky procesu různorodé společenské změny otevřel jistý prostor, který nebyly schopny pokrýt elity staré či elity již pevně společensky etablované. Pojem alternativní elity je vysoce kontextuální, tj. vskutku velmi závisí na historických souvislostech, v nichž je vnímána a vykládána. Přitom není ani pro historiky nikterak nový, neboť s ním operoval mj. již Arnold J. Toynbee ve výkladu římského impéria v rámci svého kdysi vlivného studia světových civilizací (1934–1954). O tento pojem se v souvislosti s moderním nacionalismem ostatně více či méně opírají rovněž Benedict Anderson a John Breuilly.¹

Český historik Miroslav Hroch přesvědčivě dokázal, že na uvolnění nového společenského prostoru ve střední Evropě měl zásadní vliv širace chápaný ohlas Velké francouzské revoluce a následných napoleonských válek.² Sám se však domnívám, že v Čechách souvisí další rozšíření takto získaného prostoru jak se zvýšenými aktivitami čelných českých obrozenců, tak s různorodými tlaky na společenskou změnu, které se „zauzlyly“ právě v letech 1830–1832. Staré elity těmito aktivitám účinně nebránily po mém soudu proto, že směřovaly do sféry kultury, již právě ony nepovažovaly za politicky nebezpečnou v době, kdy v jiných zemích probíhala či hrozila moderní občanská revoluce. Proč považují českou národní elitu za obezřetnou, snad vyplývá z mého následujícího výkladu.

Z Hrochových konceptuálních inspirací se dále opírám o jeho pojetí české národní agitace jako cesty ke vzniku českého národního hnutí. České národní elity přitom byly schopny vytvořit prostřednictvím poměrně intenzivní společenské komunikace moderní národní vědomí ve smyslu společné představy o znacích, které spojují příslušníky českého národa. Svým způsobem tak „vytvořily“ *imagined community*, tedy identitní společenství, jehož obecnou charakteristiku rozpracoval Benedict Anderson ve svém srovnávacím studiu moderního nacionalismu.³ Ve svém výkladu pak zvláště zdůrazňuji, že při tom nemohly postupovat libovolně, neboť musely brát ohledy na mentalitu svých klientů i na řadu dalších historických daností. Společné národní vědomí bylo předpokladem společných národních akcí. Podotýkám, že v tomto stádiu národního hnutí musí být národní elity již schopny sehrávat několik typů vůdčích funkcí, na něž upozornil britský historik John Breuilly. Bez naplňování těchto funkcí přestávají být elitami ve smyslu své dominance v určitém sociálním a kulturním prostoru, který si pro sebe vyhradily jako své „hřiště“.⁴

Nakonec chci ještě zdůraznit, že pojem nacionalismus jsem se v této knize snažil použít jako hodnotově pokud možno bezpříznakový, jenž nabývá na určitém významu jen v konkrétních historických souvislostech, a proto není podle mne sám o sobě ani „dobrý“ ani „špatný“ ani „pokrokový“ ani „reakční“. V zásadě však vždy souvisí s tlakem jeho nositelů na více či méně zásadní společenskou změnu. Jeho nositelé tímto tlakem navíc vždy usilují o emancipaci od něčeho či někoho. Avšak ani o této emancipaci se nedá říci, že je „dobrá“ nebo „špatná“, způsobuje historický pokrok, nebo je jen cestou k novému barbarství, protože i v tomto případě záleží na historickém kontextu, jenž bývá

mnohdy velmi proměnlivý. Současný historik však může poměrně spolehlivě analyzovat, jak moderní nacionalismus působil v procesu společenské změny, jaké společenské procesy pomáhal „nastartovat“, jaké potlačit a jakou roli sehrál v konkurenci jiných vývojových faktorů, a to snad není zase tak málo.